

EKO HOTELI KAO TEMELJ ODRŽIVOG TURIZMA: STAVOVI TURISTA PREMA ODRŽIVOM SMJEŠTAJU

Sažetak

MIRJANA KLOBUČAR, mag. oec., nastavnik
Srednja škola Topusko,
Školska ulica 14, 44415 Topusko, Hrvatska
Kontakt: +385 99 436 9000
E-mail: mirjana.klobucar@skole.hr

VANJA VITEZIĆ, dr.sc., docent
Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u
turizmu i ugostiteljstvu
Katedra za menadžment
Primorska 46, 51410 Opatija, Hrvatska
Telefon: +385 51 294 188
E-mail: vanjav@fthm.hr

Ovaj rad istražuje stavove turista o eko hotelima koji su temelj održivog turizma i nositelj velikog broja ekološki prihvatljivih praksi. Ekološki s(a)vjesni turisti preferiraju jedinstvena, autentična iskustva, dok hoteli sve više prepoznaju važnost smanjenja negativnog utjecaja na okoliš kroz energetske učinkovite prakse, očuvanje resursa i podršku lokalnim zajednicama. S obzirom na nedostatak zakonske regulative, industrija primjenjuje alate kao što su eko-certifikati i standardi ekološke učinkovitosti. Ova istraživačka studija provedena u Hrvatskoj uključila je 128 ispitanika i analizirala njihovu ekološku svijest, stav prema eko hotelima te spremnost na plaćanje više cijene usluga takvih hotela. Rezultati upućuju na to da ekološka osviještenost i pozitivan stav prema eko hotelima mogu povećati spremnost na konzumaciju održivih hotelskih usluga kao i spremnost na plaćanje više cijene usluge. Ovi nalazi doprinose razumijevanju motivacija i stavova prema održivosti u turizmu te predstavljaju korak prema postavljanju eko hotela kao standarda za održivo putovanje u Hrvatskoj.

Cljučne riječi Eko hotel; Održivi turizam; Stavovi turista prema održivom razvoju; Spremnost na plaćanje

Prethodno priopćenje
<https://doi.org/10.20867/hk.2.8>

UVOD

Rastuća potražnja za autentičnim i održivim turističkim iskustvima potaknula je ekološki osviještene putnike na izbjegavanje masovnog turizma te usmjeravanje prema destinacijama koje zadovoljavaju ekološke standarde. Tijekom posljednja dva desetljeća unutar turizma sve se više primjenjuju prakse usmjerene na očuvanje okoliša, pri čemu su identificirani ključni čimbenici koji utječu na njihovu implementaciju. Premda turistička i ugostiteljska "industrija" još uvijek nije adekvatno zakonski regulirana u području održivosti, u primjeni su različiti instrumenti, poput ekoloških certifikata, sustava upravljanja okolišem te mjera za povećanje ekološke učinkovitosti.

S obzirom na ubranu urbanizaciju i sve intenzivniju potrošnju prirodnih resursa, uslužni sektor morat će preuzeti veću odgovornost za smanjenje negativnog utjecaja na okoliš. Nastavi li se sadašnja razina potrošnje, postoji rizik od iscrpljenja prirodnih resursa, što bi moglo zahtijevati znatno veće rezerve kako bi se osigurao kontinuirani gospodarski razvoj.

U tom kontekstu, koncept eko hotela predstavlja važan iskorak prema održivosti u globalnom hotelijerstvu. Osim što smanjuju ekološki otisak, eko hoteli pridonose zaštiti okoliša kroz provedbu mjera za očuvanje energije i vode, smanjenje otpada, korištenje održivih materijala te podršku lokalnim zajednicama, pri čemu istodobno ostvaruju i ekonomsku korist kroz dugoročne financijske uštede.

Razvoj eko hotela ključan je za održivu budućnost sektora, iako postoje izazovi poput visokih početnih ulaganja, složenih procedura certifikacije te stalna potreba za edukacijom potrošača. Unatoč izazovima, eko hoteli imaju potencijal postati standard u industriji, pridonoseći novim smjernicama za putovanja s niskim utjecajem na okoliš. Turisti postaju svjesniji važnosti zaštite okoliša, a imidž ekološki prihvatljivih poduzeća, koja ispunjavaju svoje društvene odgovornosti, mogu omogućiti tim poduzećima konkurentsku prednost, osobito u dugom roku. U skladu sa prethodnim navodima, hoteli postaju "zeleni" iz raznih razloga, ali zasigurno jedan od primarnih motiva za hotele je odgovor na rastuću svijest potrošača o ekološkim pitanjima (Acampora et al., 2022.).

Cilj ovog istraživanja je procijeniti stavove gostiju i potencijalnih korisnika usluga eko hotela u Hrvatskoj. Istraživanje, provedeno na uzorku od 128 ispitanika iz središnje i Hrvatske i Hrvatskog primorja, pružilo je uvid u razumijevanje održivih praksi te važnost ekološki odgovornog ponašanja prilikom odabira turističkih usluga.

1. POJAM I RAZVOJ EKO HOTELA

1.1. Definiranje koncepta eko hotela

Eko hoteli, također poznati kao zeleni ili ekološki prihvatljivi hoteli, predstavljaju specifičnu vrstu smještajnih objekata koji se pridržavaju principa održivosti i ekološke odgovornosti. Ovi hoteli usmjereni su na smanjenje štetnog utjecaja na okoliš, primjenjujući širok raspon praksi i tehnologija koje promiču očuvanje prirodnih resursa i smanjenje zagađenja (Abdou et al., 2020).

Tradicionalno, eko hoteli su često smješteni u prirodnim rezervatima, a njihova arhitektura odražava lokalne tradicije korištenjem prirodnih materijala i zanatskih tehnika. Međutim, suvremeni koncept eko hotela obuhvaća objekte smještene i na urbanim lokacijama, ali sa snažnom predanošću očuvanju prirodnih i kulturnih vrijednosti, kao i doprinosu lokalnoj zajednici. Eko hoteli ističu se nizom ekološki prihvatljivih praksi i specifičnih obilježja koja ih razlikuju od konvencionalnih objekata, a neke od tih karakteristika su sljedeće¹:

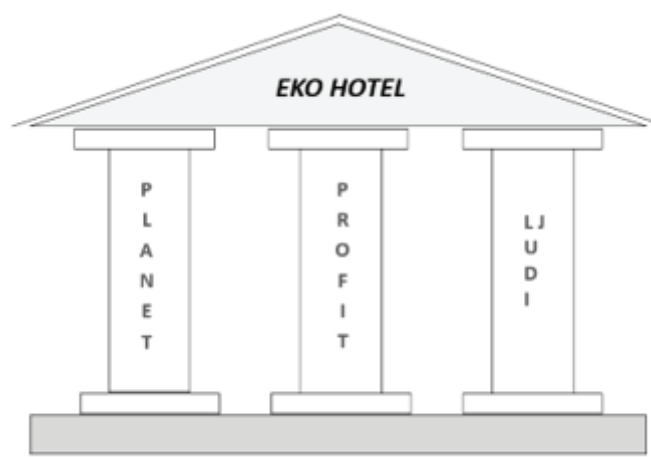
- Održiva gradnja: Eko hoteli često se grade korištenjem ekološki prihvatljivih materijala i tehnika koje umanjuju negativan utjecaj na okoliš. Gradnja može uključivati upotrebu recikliranih materijala, energetske efikasne prozore i izolaciju, kao i primjenu obnovljivih izvora energije poput solarnih panela ili geotermalnih sustava.
- Efikasno korištenje energije: Primjenjujući strategije za smanjenje potrošnje energije, eko hoteli koriste energetske efikasne uređaje, LED rasvjetu, automatizirane sustave za upravljanje energijom te obnovljive izvore energije. Time značajno smanjuju potrošnju električne energije i općenito resursa.
- Upravljanje vodama: Ovi hoteli primjenjuju tehnologije i metode koje smanjuju potrošnju vode, koristeći niskoprotočne tuševe i slavine, sustave za reciklažu sive vode i prikupljanje kišnice. Dodatno, mnogi eko hoteli koriste sustave za pročišćavanje otpadnih voda kako bi minimizirali utjecaj na lokalne vodne resurse.
- Smanjenje otpada: Eko hoteli promoviraju reciklažu, kompostiranje i smanjenje upotrebe jednokratnih proizvoda, te često surađuju s dobavljačima ekološki prihvatljive ambalaže.
- Lokalni i organski proizvodi: Preferirajući lokalno uzgojene i organske proizvode u svojim restoranima, eko hoteli podržavaju lokalnu ekonomiju i smanjuju ugljični otisak povezan s transportom hrane.
- Održiva mobilnost: Gosti eko hotela često su potaknuti na korištenje održivih oblika prijevoza kao što su bicikli, električna vozila ili javni prijevoz. Mnogi objekti nude punionice za električna vozila ili shuttle usluge koje koriste hibridna vozila.
- Edukacija gostiju i zaposlenika: Eko hoteli posvećuju veliku pažnju edukaciji gostiju i osoblja o ekološkim praksama i važnosti održivosti. To može uključivati informativne materijale, radionice i ture koje naglašavaju važnost očuvanja okoliša.

Primjenom navedenih i drugih sličnih praksi, eko hoteli omogućuju gostima ugodan boravak uz minimalan utjecaj na okoliš, potičući održivost u širem smislu.

Koncept održivosti, čiji je početak u 1970-ima, dobio je važnu definiciju kroz Brundtlandovo izvješće iz 1987., koje održivi razvoj definira kao "ostvarivanje potreba sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija u ispunjavanju njihovih potreba"². Održivi razvoj temelji se na modelu trostruke održivosti, poznatom i kao tri stupa 3P: profit, ljudi (*engl. People*) i planet (Johnson i Gibson, 2014). Stoga je cilj održivog razvoja jednostavan: siguran gospodarski razvoj, socijalna jednakost i zaštita okoliša.

Navedene tri povezane dimenzije "planet, profit i ljudi" čine i temelj za dugoročnu ekološku, ekonomsku i socijalnu održivost eko hotela, omogućujući odgovorno poslovanje koje doprinosi boljoj budućnosti za okoliš i društvo.

Slika 1: Tri stupa održivosti eko hotela

Izvor: Izrada autora

Ekološki aspekti (Planet)

Održivost hotela zahtijeva integraciju ekološki prihvatljivih praksi kroz smanjenje otpada, optimizaciju potrošnje energije i učinkovito korištenje resursa. Ovi su napori potkrijepljeni certifikatima održivosti, koji potvrđuju ekološku odgovornost hotela i smanjuju njegov negativan utjecaj na okoliš. Korištenje energije iz obnovljivih izvora i smanjenje emisije ugljičnog dioksida predstavljaju temeljne korake prema smanjenju ekološkog otiska, čime se štite prirodni resursi za buduće generacije.

¹ <http://www.environmentallyfriendlyhotels.com/> (20.5.2024.)

² <https://www.brundtland.co.za/other-publication/brundtland-report-1987-our-common-future/> (20.6.2024.)

Ekonomski aspekti (Profit)

Eko hoteli teže profitabilnosti kroz održivo poslovanje, smanjenje troškova i odgovorno upravljanje resursima. Smanjenjem operativnih troškova kroz ekološke prakse, kao što je optimizacija potrošnje energije i vode, hoteli ne samo da štede, već i stvaraju veću vrijednost za dionike. Certifikati održivosti poboljšavaju tržišni položaj hotela, privlačeći goste koji cijene ekološku svijest i odgovorno poslovanje.

Socijalno-kulturni aspekti (Ljudi)

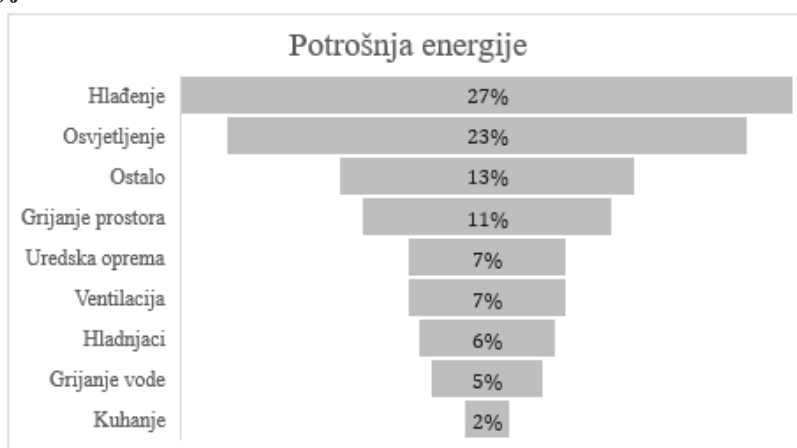
Eko hoteli pridaju važnost dobrobiti zaposlenika i zajednice, stvarajući odgovorno radno okruženje i doprinos lokalnim inicijativama. Njihov cilj je osigurati društvenu pravdu i uključenost, što rezultira većim zadovoljstvom zaposlenika i gostiju. Aktivno uključivanje lokalne zajednice i podrška kulturnim vrijednostima dodatno ističu hotel kao društveno odgovoran subjekt koji njeguje lokalnu baštinu i doprinosi socijalnoj koheziji.

1.2. Potrošnja energije i vode u hotelima

Količina energije koju jedan eko hotel može uštedjeti na godišnjoj bazi ovisi o raznim faktorima, uključujući početni energetska intenzitet hotela, implementirane mjere energetske učinkovitosti i lokalne uvjete poput klime. Energetska potrošnja u hotelima ovisi o fizičkim i operativnim čimbenicima. Fizički čimbenici uključuju veličinu, dizajn, starost zgrade, vrstu sustava te geografsku i klimatsku lokaciju, dok operativni čimbenici obuhvaćaju broj smještajnih jedinica, razinu popunjenosti, ponudu usluga i prakse štednje energije. Na primjer, prema istraživanju Dibene-Arriola et al., (2021) prosječni indeks potrošnje energije hotela varira prema kategoriji i klimatskoj zoni. U tropskim krajevima hoteli imaju veći intenzitet potrošnje energije nego u umjerenim zonama, s rasponom od 143,6 kWh/m² godišnje za hotele s jednom zvjezdicom do 621,14 kWh/m² za one s četiri zvjezdice. U obje klimatske regije hoteli s četiri zvjezdice troše više energije od hotela s pet zvjezdica zbog zastarjelih sustava grijanja, ventilacije i klimatizacije (*engl. Heating, Ventilation, and Air Conditioning - HVAC*) i električnih instalacija, budući da su stariji od 20 godina.

Velik dio potrošnje proizlazi iz nepotrebnog gubitka, poput rada sustava grijanja i hlađenja u praznim sobama, što doprinosi trošenju energije 24 sata dnevno (Hotel Energy Solutions, 2011). Studije pokazuju da se potrošnja energije u južnoeuropskim i SAD hotelima može smanjiti za čak 25-30%. Prema američkoj Agenciji za zaštitu okoliša (*engl. Environmental Protection Agency - EPA*), hoteli u Sjedinjenim Državama troše u prosjeku 2196 USD po sobi godišnje na troškove energije. To je 183 USD mjesečno za jednokrevetnu sobu, a kada to usporedi s američkim prosječnim računom za energiju za cijelu kuću od 122 USD mjesečno, može se vidjeti koliko energije hoteli uistinu troše. EPA procjenjuje da hoteli mogu smanjiti troškove energije do 30% kroz mjere uštede energije. To uključuje mjere poput nadogradnje sustava rasvjete na LED diode, optimiziranja HVAC performansi i korištenja pametnih sustava upravljanja energijom za praćenje potrošnje u stvarnom vremenu³. Daljnja istraživanja o eko hotelima pokazuje da integracija sustava solarne energije, nadogradnja zastarjelih HVAC sustava i korištenje recikliranih materijala u gradnji mogu dovesti do dodatnih ušteda energije. Studije sugeriraju godišnje smanjenje potrošnje energije i do 50%. Istaknuto je da solarni paneli smanjuju ovisnost o električnoj energiji i održivom grijanju vode, dok energetska učinkoviti uređaji i izolacija dodatno doprinose uštedi troškova i koristi za okoliš⁴. Rasvjeta, hlađenje, grijanje i ventilacija obično čine preko 60% ukupne potrošnje energije u hotelu, što ova područja čini glavnim elementima za inicijative za uštedu energije. Na slici 2. vidljiva je potrošnja energije hotela po područjima.

Slika 2: Potrošnja energije hotela

Izvor: Autori prema Energy Star Report (2007)

³ <https://electricityrates.com/how-to-compare/energy-choice-blog/ways-hotels-can-reduce-energy-costs/>, (20.10.2024.).

⁴ <https://www.infogrid.io/blog/7-sustainable-hotels> (20.10.2024.). i <https://rategain.com/blog/renewable-energy-in-hotels/> (18.10.2024.).

Ukupna potrošnja vode u hotelu ovisi o raznim aktivnostima vezanim uz pružanje usluge smještaja te usluge pripremanja i usluživanja jela i pića. Prethodna istraživanja, identificirala su potencijalne izvore potrošnje vode u hotelijerstvu. Ove aktivnosti su općenito poznate kao mikrokomponente potrošnje vode i čine temeljne komponente ukupne potrošnje vode. S obzirom na raznolikost tipova smještaja unutar hotelijerstva, nisu nužno sve mikrokomponente prisutne u određenom objektu. Mikrokomponente koje su identificirane za potrošnju vode u hotelima su: sobe, kuhinja, praonica rublja, bazeni, navodnjavanje, hlađenje i grijanje (Alhudaithi et al., 2022).

Alhudaithi i ostali (2022) napravili su opsežan pregled literature od ukupno 30 različitih specijaliziranih publikacija i dobili prosječne brojke potrošnje vode u hotelima:

- Potrošnja vode po površini poda: 6,9 L/(m²/dan)
- Potrošnja vode po sobi: 981 L/(soba/dan)
- Potrošnja vode po gostu: 686 L/(gost/dan)

Tablica 1: **Prosječna potrošnja vode u hotelu po mikrokomponentama**

Mikro-komponente	Sobe	Kuhinja	Praonica rublja	Bazeni	Navodnjavanje	Hlađenje i grijanje
Prosječna potrošnja (L/soba/dan)	457	171	124	44	70	42
Udio u ukupnoj potrošnji hotela	35%	21%	15%	2%	18%	14%

Izvor: Alhudaithi et al., (2022).

Eko hoteli mogu značajno smanjiti potrošnju vode na godišnjoj bazi zahvaljujući održivim praksama i tehnologijama. U istraživanju Gabarda-Mallorquí i ostalih (2024) analizirana su 33 znanstvena članka kako bi se prikazale prakse uštede vode. Rezultati analiziranih istraživanja otkrivaju da prikupljanje kišnice može smanjiti potrošnju vode iz opskrbe mreže do čak 60%, smanjujući tako pritisak na konvencionalne resurse. Upotreba obnovljene vode također je značajna: ovisno o njezinim karakteristikama, hotel može ponovno upotrijebiti značajnu količinu obnovljene vode, u rasponu od 10.250 do 30.750 m³ godišnje. Potencijalne novčane uštede kreću se od 110.000 do 380.000 € godišnje za hotel s 3 zvjezdice. U nekim slučajevima, troškovi instalacije i razdoblje povrata također se izračunavaju kako bi se utvrdio konkretan rezultat isplativosti. Napredne visokotehnološke mjere koje zahtijevaju velika početna ulaganja, kao što je proizvodnja obnovljene vode, dobile su posebnu pozornost. U slučaju hotela koji se nalazi u Mallorci, ukupni godišnji trošak instaliranja sustava obnovljene vode bio je 15.351 €, dok se u hotelima na malim i srednjim grčkim otocima u Egejskom moru, jedinična cijena po kubnom metru, uključujući kapital, amortizaciju, energiju i održavanje, kretala od 0,25 do 0,85 USD. Unatoč različitim troškovima implementacije i vode, u nekim je slučajevima razdoblje povrata za investitore dulje nego u drugima. U španjolskim uvjetima razdoblje povrata procjenjuje se na sedam godina, dok je npr. u sjevernoj Kini 1,3 godine.

1.3. Sustav upravljanja okolišem i upravljanje otpadom prema konceptu zero waste

Uvođenje sustava upravljanja okolišem donosi višestruke koristi za hotelska poduzeća, uključujući povećanje motivacije zaposlenika, poboljšanje javne percepcije i smanjenje ekoloških rizika. Implementacija ovog sustava uključuje formuliranje ekološke politike i postavljanje ekološkog programa. Prva faza obuhvaća dokumentiranje ekološke odgovornosti hotela, uz obvezivanje na poštivanje relevantnih zakona. Druga faza uključuje detaljnu analizu trenutne situacije, definiranje ciljeva i poduzimanje konkretnih mjera, kao što su godišnje praćenje resursa i nabava ekološki prihvatljivih proizvoda. Sustav upravljanja okolišem također osigurava jasnu organizacijsku strukturu i obuku zaposlenika, čime se potiče racionalno korištenje energije i uključivanje gostiju u ekološke prakse⁵. Koncept upravljanja otpadom u hotelima temeljen na *zero waste* pristupu naglašava smanjenje otpada na odlagalištima i maksimiziranje ponovne upotrebe i recikliranja. Prema konceptu *zero waste*, otpad se treba upravljati tako da bude ekonomski, društveno i ekološki održiv.

Ključni koraci u sustavu *zero waste* uključuju⁶:

1. Odbijanje (*Refuse*): smanjenje korištenja jednokratnih proizvoda i promicanje biorazgradivih alternativa.
2. Smanjenje (*Reduce*): pametno planiranje zaliha, posebice hrane, te optimizacija potrošnje električne energije.
3. Ponovna upotreba (*Reuse*): doniranje hrane, ponovna upotreba dekoracija i namještaja, te postavljanje stanica za punjenje višekratnih boca za vodu.
4. Recikliranje (*Recycle*): razvrstavanje otpada u javnim i privatnim prostorima hotela, osiguravanje pravilnog zbrinjavanja i suradnja s lokalnim reciklažnim centrima.
5. Kompostiranje (*Rot*): uspostavljanje sustava za kompostiranje biorazgradivog otpada i korištenje komposta za hotelske vrtove.

⁵ <https://hospitalityinsights.ehl.edu/sustainable-technologies-smart-hotels>, (30.09.2024.)

⁶ <https://www.zerowaste.com/blog/what-is-zero-waste-a-guide-to-resource-recovery-and-conservation/>, (10.09.2024.)

Uspješno provođenje *zero waste* prakse zahtijeva aktivnu edukaciju i uključivanje osoblja i gostiju. Hotelsko osoblje treba proći obuke i seminare o najboljim praksama, dok gosti trebaju dobiti informacije putem digitalnih platformi i interaktivnih poruka. Dodatno, ulaganje u tehnologije za praćenje i smanjenje otpada, poput pametnih sustava za upravljanje otpadom, doprinosi boljem upravljanju resursima. *Zero waste* koncept u hotelima nije samo ekološki odgovoran, već može rezultirati financijskim uštedama, poboljšanjem imidža i većim zadovoljstvom gostiju.

1.4. Energetski certifikati i standardi

Budući da u hotelijerstvu postoji niz polazišta za održivo korištenje energije, mnogi certifikati prema globalnom vijeću za održivi turizam (*engl. Global Sustainable Tourism Council - GSTC*)⁷ razvijeni su i predstavljaju širok raspon mogućih ušteda. U području korištenja električne energije i vode, gospodarenja otpadom, hrane i pića te održivog gospodarenja izrađeni su različiti upitnici kako bi se smanjili visoki troškovi.

Kako bi se gostu ponudila ekološki i klimatski prihvatljiva ponuda, uvedeni su certifikati o okolišu i održivosti. Mnogi od ovih certifikata posebno su prilagođeni hotelijerstvu i detaljno procjenjuju prvenstveno utjecaj na okoliš. Cilj ovih certifikata je pomoći hotelima da se usredotoče na svoj način rada i implementaciju planova te aktivnosti iz strategije održivog razvoja. Da bi dobili eko certifikat, hoteli moraju poduzeti prvi korak i odgovoriti na pitanja vezana uz energiju za svaki hotelski odjel. Tek kada ispune zahtjeve u vezi s održivosti bit će “nagrađeni” željenim certifikatom. Certifikati se dodjeljuju za određeno razdoblje, tako da se održivo poslovanje iznova kontrolira i dokazuje.

Iako postoji niz različitih certifikata i organizacija, hoteli moraju biti sigurni koji certifikat odgovara njihovoj ciljnoj skupini gostiju ili njihovom tržišnom segmentu. Eko certifikati u hotelijerstvu osiguravaju da hoteli i drugi oblici smještaja posluju na ekološki odgovoran način. Ocjenjuju različite aspekte poslovanja, uključujući upravljanje energijom, vodom, otpadom, kao i korištenje ekološki prihvatljivih proizvoda (*World Sustainable Hospitality Alliance*)⁸.

Tablica 2 prikazuje klasifikaciju eko-certifikata na temelju vrste i obujma djelatnosti: veliki hotelski lanci, hotelski objekti za noćenje s doručkom te mali hoteli i hosteli. Kako se može primijetiti iz tablice, smještajni objekti primjenjuju i poštuju kriterije različitih akreditacijskih shema. Takva diferencijacija je opravdana s obzirom na složenost poslovanja, postupaka certifikacije i uključene resurse.

Tablica 2: Eko-certifikati prema vrsti i veličini smještajnog objekta

CERTIFIKATI U VELIKIM HOTELSKIM LANCIMA	CERTIFIKATI U HOTELIMA NOĆENJE S DORUČKOM	CERTIFIKATI U HOSTELIMA I MALIM HOTELIMA
TripAdvisor GreenLeaders	TripAdvisor GreenLeaders	TripAdvisor GreenLeaders
Ecolabel (Eco Flower; EU)	Ecolabel (Eco Flower; EU)	Ecolabel (Eco Flower; EU)
Greenkey	Greenkey	Energy Star (SAD)
Green Globe	Energy Star (SAD)	Audubon
Energy Star (SAD)	Audubon	LEED
Green Seal	LEED	Green Tourism (Velika Britanija i Kanada)
Audubon	Green Tourism (Velika Britanija i Kanada)	Eco Certification (Australija)
LEED	Eco Certification (Australija)	
Green Tourism (Velika Britanija i Kanada)		
EarthCheck		
Eco Certification (Australija)		

Izvor: Autori prema <https://www.cloudbeds.com/articles/eco-friendly-hotel-certifications-overview/> (11.9.2024.)

1.5. Razvoj eko hotela u Hrvatskoj

Razvoj eko hotela u Hrvatskoj temelji se na principima održivog razvoja turizma i odgovornog odnosa prema prirodi. U posljednjim godinama, s porastom svijesti o klimatskim promjenama i ekološkim izazovima, sve je veći broj turista koji traže održive, ekološki prihvatljive smještajne opcije. Taj je trend postao snažan poticaj za razvoj eko hotela u Hrvatskoj, koji ne samo da nude visokokvalitetne usluge već i aktivno pridonose očuvanju okoliša i podršci lokalnim zajednicama.

⁷ <https://www.gstcouncil.org/>, (10.11.2024.)

⁸ <https://sustainablehospitalityalliance.org/> (10.11.2024.)

Počeci razvoja eko hotela u Hrvatskoj sežu u kasne 1990-e i rane 2000-e godine, kada je ideja ekološke odgovornosti počela zauzimati važno mjesto na globalnoj razini. Prvi eko hoteli bili su najčešće mali obiteljski objekti i pansioni, koji su iz želje za očuvanjem prirodnih ljepota svojih lokacija te smanjenjem operativnih troškova počeli uvoditi održive prakse. Ovi pioniri održivog turizma implementirali su jednostavne, ali učinkovite mjere, uključujući energetske efikasnu rasvjetu, reciklažu otpada i upotrebu lokalnih prehrambenih proizvoda. Početkom 2010-ih godina razvoj eko hotela je ubrzan, zahvaljujući nizu nacionalnih i međunarodnih inicijativa. Europska unija, prepoznajući važnost održivog razvoja, podržala je brojne projekte usmjerene na promoviranje ekološki prihvatljivih praksi u turizmu. Programi poput "Green Key" i "EU Ecolabel" pružili su smjernice i certifikate za hotele koji zadovoljavaju stroge ekološke standarde. Certifikati su, osim povećanja kredibiliteta hotela, služili kao snažan marketinški alat za privlačenje ekološki osviještenih gostiju.

Eko hoteli u Hrvatskoj prilagodili su svoje prakse specifičnim lokalnim uvjetima i resursima. Tako hoteli u priobalnim područjima Dalmacije i Istre često koriste solarne panele za grijanje vode i proizvodnju električne energije, dok se u kontinentalnim dijelovima Hrvatske, poput Gorskog kotara i Like, često koriste obnovljivi izvori energije poput biomase i geotermalne energije. Mnogi eko hoteli također koriste kišnicu za navodnjavanje vrtova i pranje rublja, čime značajno smanjuju potrošnju pitke vode. Jedna od ključnih komponenti razvoja eko hotela u Hrvatskoj jest njihova bliska suradnja s lokalnim zajednicama. Kroz partnerstva s poljoprivrednicima, ribarima i lokalnim obrtnicima, eko hoteli osiguravaju svježe, lokalno uzgojene proizvode za svoje goste. Ova suradnja ne samo da smanjuje ugljični otisak povezan s transportom hrane, već također pridonosi jačanju lokalne ekonomije te očuvanju tradicionalnih zanata i vještina.

Edukacija gostiju i zaposlenika također je neizostavni element poslovanja eko hotela. Mnogi hoteli organiziraju edukativne radionice i ture koje omogućuju gostima da steknu znanja o održivim praksama i važnosti očuvanja okoliša. Ove aktivnosti često uključuju posjete lokalnim ekološkim farmama, radionice o reciklaži i kompostiranju te predavanja o očuvanju prirodnih staništa i bioraznolikosti (OMH, 2024). Također, zaposlenici prolaze kroz specijalizirane obuke kako bi bolje razumjeli ekološke standarde i učinkovito ih primjenjivali u svakodnevnom radu, što im omogućuje da gostima prenesu važnost održivih praksi (Meler i Ham, 2009).

Usprkos značajnom napretku, eko-hotelijeri suočavaju se s brojnim izazovima. Među ključnim preprekama su visoki troškovi uvođenja održivih tehnologija, nedostatak adekvatne infrastrukture, ograničena podrška lokalnih vlasti te nepostojanje odgovarajućih zakonskih regulativa. Sve ovo može otežati održavanje visokih ekoloških standarda. Ipak, sve veća potražnja za održivim turizmom i svijest o važnosti očuvanja okoliša pružaju snažnu motivaciju za prevladavanje ovih prepreka, čineći eko hotele sve značajnijim u stvaranju održive hrvatske turističke ponude.

1.5.1. Eko certifikati u Hrvatskoj

U Hrvatskoj eko hoteli svoju ekološku predanost potvrđuju certifikatima za male i obiteljske hotele, uključujući europsku eko-oznaku *Eco-flower*, koja provjerava ekološke standarde u smještaju. Prema tim standardima, certificirani hoteli moraju primjenjivati metode gradnje i tehnologije koje smanjuju energetske gubitke, provoditi razvrstavanje i prikupljanje otpada te racionalno koristiti prirodne resurse. U takvim hotelima hrana se priprema prema tradicionalnim receptima, koristeći lokalne proizvode, a posebna pažnja posvećuje se edukaciji gostiju i osoblja o održivosti.

Razvoj eko hotela u Hrvatskoj pokrenut je 2009. godine suradnjom Udruge malih i obiteljskih hotela (OMH) i Ministarstva turizma, što je rezultiralo izradom studije "Eko znak nacionalne udruge obiteljskih i malih hotela" čiji je cilj bio uspostaviti kriterije za nacionalnu ekološku oznaku. Hoteli s oznakom "srce sa listom" prepoznati su kao lideri u zaštiti okoliša u Hrvatskoj. Kako bi odgovorila na rastuću potražnju modernih putnika za ekološki prihvatljivim smještajem, Nacionalna udruga obiteljskih i malih hotela razvila je brend *Eco zeleni hoteli* / „*Eco Small & Friendly Hotels of Croatia*“. Ova eko oznaka dostupna je malim i obiteljskim hotelima koji ispune certifikacijske kriterije, osmišljene u suradnji Udruge i stručnjaka za održivi turizam. Prve eko certifikate dobilo je 11 članova Udruge u 2022. godini (OMH, 2024).

Hrvatska eko oznaka prati strukturu europske EU *Eco-label* oznake. Certifikat "eco hotel" potvrđuje racionalno korištenje energenata i sredstava za rad uz točno definirane procedure. Certificirani objekti moraju osigurati infrastrukturu za smanjenje energetske gubitke te provoditi selektivno razvrstavanje otpada. Osim toga, od 2013. godine Udruga poslodavaca u hotelijerstvu Hrvatske (UPUHH) dodjeljuje certifikat *Sustainable hotel*, dok se u Istri i Dalmaciji provode posebni certifikacijski programi. UPUHH je 2014. i 2015. godine dodijelila 41 certifikat o održivom poslovanju *Sustainable Hotel Certificate by UPUHH* (MINTS, 2015).

Jedan od rasprostranjenijih certifikata, *EcoDomus*, dodjeljuje se objektima u Istarskoj županiji koji ispunjavaju visoke ekološke standarde i podržavaju održivi turizam. Fokus certifikata je na održivom upravljanju, energetske učinkovitosti, upravljanju vodom i otpadom te korištenju lokalnih i ekoloških proizvoda. Program vodi Upravni odjel za turizam Istarske županije, a od 2017. godine oznaka *ECOMode* zamijenjena je *EcoDomus* oznakom, namijenjenom malim smještajnim objektima s do 30 kreveta. *EcoDomus* certifikat zahtijeva ispunjenje 50 osnovnih kriterija, dok *EcoDomus Premium* zahtijeva dodatne bodove iz specifičnih kategorija.

U Dalmaciji je 2017. godine pokrenuta inicijativa *Dalmatia Green*, neprofitni program Udruge za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce. Cilj ovog programa je promoviranje ekološki prihvatljive turističke ponude te edukacija i podrška malim turističkim objektima. Program, koji ima 22 člana, omogućuje vlasnicima smještaja postupno napredovanje kroz 10 "Eko koraka" do održivosti. Ovisno o postignutim koracima, objekti dobivaju certifikate *Dalmatia Green*, *Dalmatia Green PLUS* ili *Dalmatia Green PRO-fessional*. Program također surađuje s platformom *Ecobnb*, povećavajući vidljivost certificiranih objekata na tržištu zelenog turizma.

2. ISTRAŽIVANJE STAVOVA I MIŠLJENJA O EKO HOTELIMA

Temeljni cilj istraživanja bio je ispitati stavove turista o eko hotelima koji su temelj održivog turizma i nositelj velikog broja ekološki prihvatljivih praksi u Hrvatskoj. U svrhu istraživanja provedeno je anketiranje 128 ispitanika s području središnje Hrvatske i Hrvatskog primorja o ekološkoj osviještenosti i važnosti ekološki odgovornog ponašanju u smislu održivosti kako bi se utvrdilo trenutno stanje ekološke osviještenosti ispitanika, njihovog znanja o eko certifikatima i stavu prema eko-hotelima u Hrvatskoj. Osnovni instrument ispitivanja i prikupljanja podataka je anonimna anketa izrađena putem Google Forms obrasca i zatim poslana na 150 adresa. Anketni upitnik je ispunilo 128 ispitanika, što čini visoku stopu odgovora, čak 85%. Istraživanje je provedeno u razdoblju od 1. svibnja do 10. lipnja 2024. godine kada je zaključeno anketno ispitivanje, a podaci su se potom analizirali uz pomoć grafičkih prikaza i MS Excel-a. Anketni upitnik sadržavao je ukupno 25 pitanja. Prvi dio anketnog upitnika odnosio se na opća pitanja i demografska obilježja ispitanika vezana za spol, dob, stručnu spremu ispitanika i ostvarene prihode po kućanstvima ispitanika.

Provedeno istraživanje⁹ obuhvatilo je ispitanike različitih dobnih skupina počevši od mlađih punoljetnika. Ispitivanju je prema demografskim pokazateljima pristupilo 33,6 % muške populacije i 66,4% ženske populacije što je prikazano unutar tablice 3. Prema dobi, ispitanici od 18 do 25 godina čine 21,1% uzorka, od 26 do 35 godina 18,8%, od 36 do 45 godina 32%, zatim od 45 do 55 godina je 23,4% ispitanika i stariji od 56 godina čine 4,7 % uzorka. Prema razini obrazovanja, od ukupno 128 ispitanika 39,4% ima završenu srednju školu, 56,3% fakultet, a 3,9% ispitanika ima završen poslijediplomski studij. Mjesečni dohodak kućanstva varira od "manje od 1.500 eura" (21,6% ispitanika) do ranga od 5000 do 8000 eura dohotka (4%). Kod najviše ispitanika, njih 54%, dohodak kućanstva se kreće u rasponu od 1.500 do 3.000 eura. Za daljnju analizu i zaključke, bitno je napomenuti da je četvrtina uzorka, tj. 25% ispitanika, boravilo u eko hotelima.

Tablica 3: Sociodemografski profil ispitanika

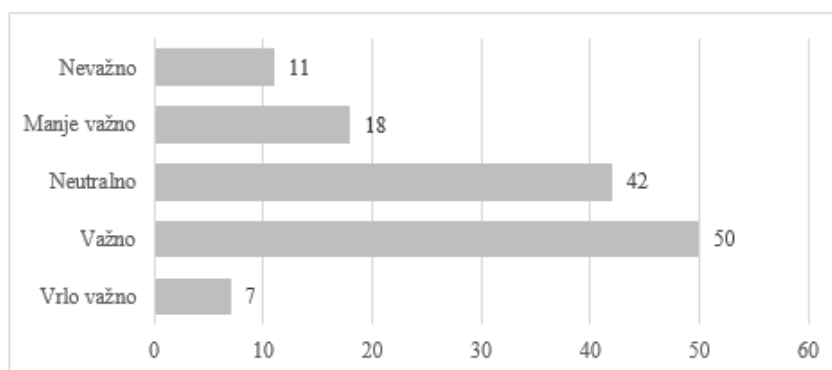
Varijabla		N	(%)
Spol	Žensko	85	66.4
	Muško	43	33.6
Godine	18 - 25	27	21,1
	26 - 35	24	18.8
	36 - 45	41	32.0
	46 - 55	30	23.4
	56 ili više	6	4,7
Obrazovanje	Srednja škola	51	39.8
	Fakultet	72	56.3
	Poslijediplomski studij	5	3.9
Dohodak po kućanstvu (mjesečni)	Manje od 1500€	27	21.6
	1500€ - 3000€	67	54.0
	3001€ - 5000€	26	21.0
	5001€ - 8000€	5	4.0
	Više od 8000€	0	-
Boravili u eko hotelu	Da	33	25.0
	Ne	96	75.0

Drugi dio istraživanja vezan je uz preferencije ispitanika tokom putovanja, kriterije odabira te važnosti ekološkog smještaja ispitanicima kao i spremnosti na plaćanje više cijene kod odabira eko smještaja.

Grafikon 1 prikazuje distribuciju odgovora ispitanika na pitanje o važnosti provođenja ekoloških inicijativa u hotelu.

⁹ Provedeno istraživanje dio je diplomskog rada autorice Mirjane Klobučar naziva "Razvoj eko hotela u Hrvatskoj" pod mentorstvom doc. dr. sc. Vanje Vitezića (Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu; srpanj 2024.)

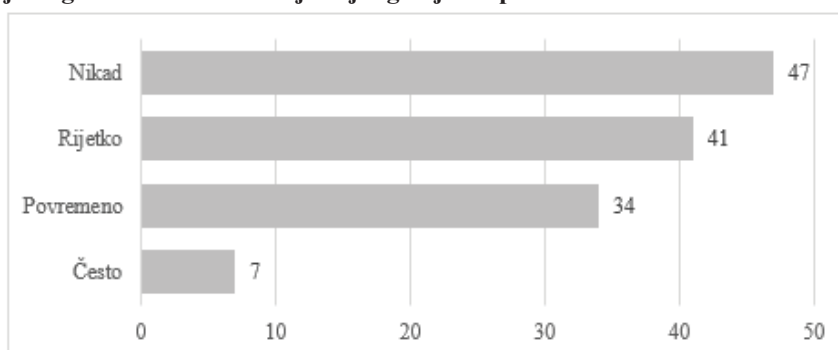
Grafikon 1: Distribucija odgovora o važnosti provođenja eko inicijativa u hotelu

Izvor: Izrada autora

Prema grafikonu 1, 44,5% ispitanika smatra vrlo važnim i važnim ekološke inicijative koje provodi hotel, 32,8 % ispitanika smatra to niti važnim niti nevažnim, a ekološke inicijative su manje važne i nevažne za 22,7% ispitanika. Grafikon 2 prikazuje distribuciju odgovora o odabiru smještajnog objekta prema certifikatu održivosti.

Grafikon 2: Distribucija odgovora o odabiru smještajnog objekta prema certifikatu održivosti

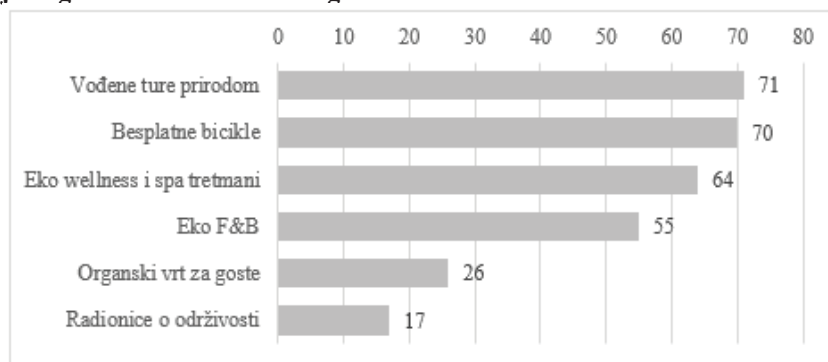

Izvor: Izrada autora

Kao što je vidljivo iz prethodnog grafikona 2, 7 ispitanika ili 5,5% često biraju smještajne objekte sa ekološkim certifikatima. Takve objekte povremeno bira 34 ispitanih (tj. 26,8%), rijetko 41 (32,2%), a njih 47 (36,7%) nikad ne bira objekte sa eko certifikatima.

Dobiveni rezultati upućuju na manju važnost certifikata pri odabiru smještaja, ali isto tako ukazuju na mogućnost da ispitanici nisu dovoljno upoznati sa eko certifikatima ili da se isti dovoljno ne ističu, što otvara prostor za dodatnu promociju kao i isticanje eko certifikata zajedno sa kategorizacijom hotela. Grafikon 3 prikazuje distribuciju odgovora o dodatnim uslugama i aktivnostima u eko hotelima.

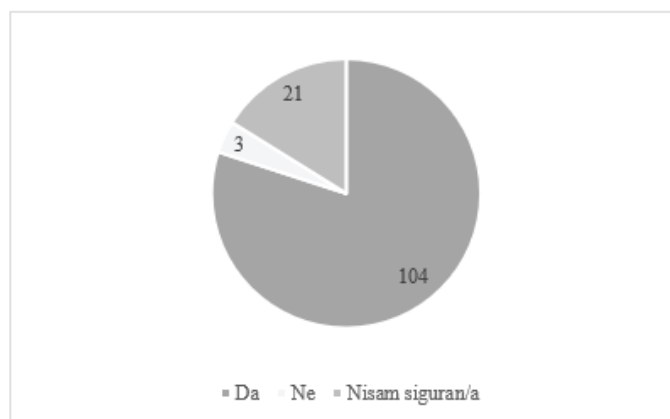
Grafikon 3: Distribucija odgovora o dodatnim uslugama i aktivnostima u eko hotelima

Izvor: Izrada autora

Na grafikonu 3, možemo vidjeti aktivnosti i dodatne usluge koje bi ispitanici željeli konzumirati i doživjeti u eko hotelima. Najviše njih (71) navodi vođene ture po prirodi, tj. upoznavanje lokalne flore i faune. Zatim slijedi mogućnost najma bicikla bez naknade (55) te opuštanje kroz "eko" wellness i spa tretmane (64). Dobar dio ispitanika (55) navodi eko F&B (Food and Beverage), odnosno usluživanje hrane i pića sa organskim sastojcima kao jedan vid dodatne usluge koje bi željeli doživjeti u eko hotelima. Organski vrt za goste privukao bi 26 potencijalnih gostiju kao i radionice i tečajevi uz održivost i očuvanje okoliša. Također, istraživanje je obuhvatilo i mišljenje ispitanika o doprinosu eko hotela lokalnoj zajednici. Grafikon 4 prikazuje distribuciju odgovora ispitanika.

Grafikon 4: Mišljenje ispitanika o doprinosu eko hotela lokalnoj zajednici

Izvor: Izrada autora

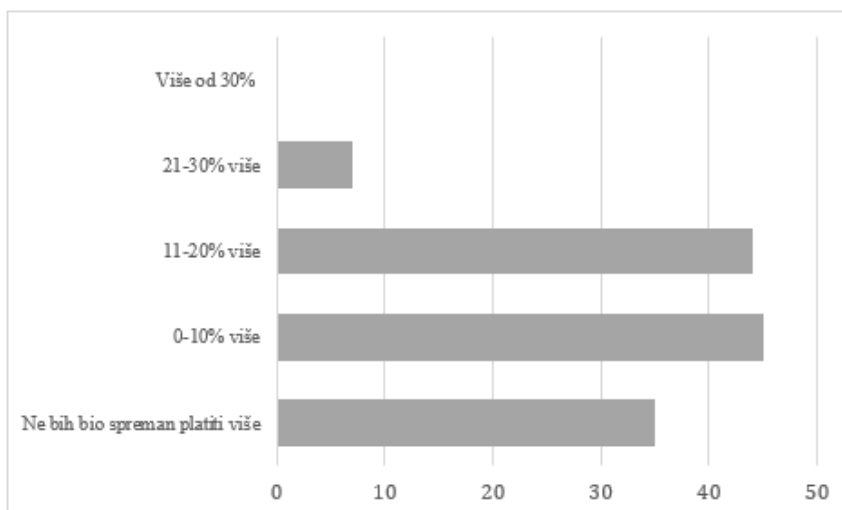
Sukladno prikupljenim odgovorima ispitanika (prikazano grafikonom 4), 81,3% ispitanika smatra da eko hoteli pridonose lokalnoj zajednici, 2,3% ispitanika je stave da ne pridonose, a 16,4% nije sigurno u odgovor doprinose li eko hoteli lokalnoj zajednici.

Na spremnost i volju turista da plate više za eko hotele utječe nekoliko ključnih čimbenika, uključujući zabrinutost za okoliš, osobne vrijednosti i percipiranu učinkovitost ekološki prihvatljivih praksi. Razumijevanje ovih čimbenika može pomoći hotelijerima da prilagode svoje ponude kako bi ispunile očekivanja ekološki osviještenih potrošača. Turisti s povećanom ekološkom svijesću skloniji su dodatnom plaćanju za ekološki prihvatljiv smještaj, budući da im je održivost prioritet pri odabiru putovanja (Özkan et al., 2023.). Studije pokazuju da je više od 50% turista spremno platiti dodatne naknade za održive hotelske usluge, što odražava snažno tržište za eko-hotele (Nelson et al., 2021.).

Također, čimbenici kao što su subjektivne norme, osobni moralni standardi i stavovi prema održivosti značajno utječu na spremnost da se plati više za zelene hotele (Shehawy et al., 2024). Percepcije potrošača o njihovoj učinkovitosti u doprinosu održivosti okoliša također igraju ključnu ulogu u njihovom procesu donošenja odluka (Shehawy et al., 2024.). Nadalje, prisutnost ekoloških oznaka može stvoriti cjenovnu premiju za eko-hotele, s varijacijama ovisno o konkurentnosti destinacije i rasprostranjenosti ekološki prihvatljivih praksi (Bello et al., 2023.). Na konkurentnim tržištima, cjenovna premija povezana s ekološkim oznakama može doseći i do 22%, što ukazuje da su lokacija i tržišni uvjeti ključni faktori (Bello et al., 2023.).

Iako su mnogi turisti voljni izdvojiti veće financijske iznose za boravak u eko-hotelima, važno je imati na umu da svi potrošači ne pridaju jednaku važnost održivosti. Pojedini gosti mogu prednost dati čimbenicima poput cijene ili razine luksuza u odnosu na ekološke aspekte, što ukazuje na heterogenost tržišta kojom hotelijeri moraju učinkovito upravljati.

Grafikon 5: Distribucija odgovora o spremnosti na plaćanje viših cijena eko hotela

Izvor: Izrada autora

Jedan od ciljeva istraživanja bio je ispitati spremnost na plaćanje premijske cijene na usluge koje nude eko hoteli. Analizom odgovora (vidljivo na grafikonu 5) možemo utvrditi da bi 35,2% ispitanika bilo spremno platiti do 10% višu cijenu eko hotela. Nadalje, 44 ispitanika (34,4%) izvojili bi 11-20 % više financijskih sredstava dok bi 7 (5,5%) ispitanika bilo bi spremno platiti 21-30% višu cijenu. Ukupno 35 ispitanika ili 27,3% ne bi htjeli plaćati višu cijenu za boravak u eko-hotelu, a nitko od ispitanika ne bi želio platiti više od 30% u odnosu na cijene klasičnih hotela. Sukladno navedenom, možemo zaključiti da je većina ispitanika spremna platiti potencijalno višu cijenu usluga koju bi formirali eko-hoteli.

ZAKLJUČAK

Razvoj eko hotela u Hrvatskoj ima snažan potencijal za daljnji rast uz valorizaciju prirodnih ljepota i kulturne baštine, no suočava se i sa izazovima. Visoki troškovi uvođenja održivih tehnologija, nedostatak infrastrukture, ograničena podrška lokalnih vlasti te nedostatak zakonskih regulativa otežavaju održavanje visokih ekoloških standarda. Međutim, rastuća potražnja za održivim turizmom i sve veća svijest o važnosti očuvanja okoliša pružaju snažan poticaj za prevladavanje ovih prepreka.

Ulaganjem u eko hotele, Hrvatska može osigurati dugoročno očuvanje prirodnih resursa i kulturne baštine, istovremeno stvarajući dodanu vrijednost u turizmu. Razvijajući infrastrukturu i edukaciju u suradnji s lokalnim zajednicama, Hrvatska može uspješno uskladiti ekološke standarde sa zahtjevima tržišta i postati vodeća destinacija za eko turizam u Europi. Kombinacija prirodne ljepote, ekološke osviještenosti i bogate kulturne baštine čini Hrvatsku jedinstvenim potencijalom za razvoj eko hotela i održivog turizma koji ujedinjuje zaštitu okoliša, kulturne vrijednosti i potrebe modernih turista.

Ovo istraživanje pokazuje da eko hoteli imaju jednu od ključnih uloga u održivom razvoju turizma u Hrvatskoj, dok rezultati potvrđuju sve veću spremnost turista na plaćanje premijskih cijena za smještaj u ekološki prihvatljivim objektima. Analiza stavova i mišljenja domaćih turista o eko hotelima pokazuje da postoji značajan interes i podrška za održive prakse u turizmu, iako svijest o eko certifikatima još uvijek nije dovoljno razvijena. Istraživanje je otkrilo da gotovo polovica ispitanika smatra ekološke inicijative hotela važnima tijekom boravka, dok je manji udio spreman redovito birati objekte sa održivim certifikatima. Glavni čimbenici koji motiviraju odabir eko hotela uključuju dodatne aktivnosti poput vođenih tura u prirodi, najma bicikala i ponude lokalnih, organskih proizvoda. Osim toga, većina ispitanika prepoznaje doprinos eko hotela lokalnoj zajednici, što dodatno povećava njihovu privlačnost. Rezultati pokazuju da je 65% ispitanika spremno platiti višu cijenu za eko smještaj, pri čemu bi većina prihvatila povećanje cijene do 20%. Međutim, samo 5,5% ispitanika često odabire objekte s ekološkim certifikatima, što ukazuje na potrebu za boljim promoviranjem tih oznaka i njihovih prednosti.

Iz ovog rada proizlaze i neke preporuke za budući razvoj eko hotela:

1. Povećati vidljivosti ekoloških certifikata. Certifikate treba jasnije isticati u marketinškim materijalima hotela i digitalnim platformama kako bi ih gosti lakše prepoznali.
2. Podrška dodatnim uslugama. Poticati hotele na razvoj aktivnosti poput vođenih tura i korištenja lokalnih proizvoda koje ispitanici najviše cijene.
3. Edukacija potrošača: Kampanje usmjerene na povećanje svijesti o važnosti održivog turizma mogu motivirati veći udio turista na odabir eko hotela.
4. Subvencije za održive prakse: Financijski poticaji hotelima koji implementiraju ekološke prakse mogu povećati dostupnost i kvalitetu takvih smještaja.

Treba napomenuti i neka ograničenja ovog istraživanja. Relativno mali uzorak, posebice ispitanika koji su već boravili u eko hotelima, kao i regionalno ograničenje, smanjuju opću primjenjivost rezultata. Također, moguća je određena pristranost ispitanika u samoprocjeni stavova prema održivosti i spremnosti na plaćanje premijskih cijena. Buduća istraživanja trebala bi uključiti širu i raznovrsniju populaciju te analizirati stvarno ponašanje turista kroz longitudinalne studije ili metode praćenja rezervacija.

REFERENCE

- Abdou, A. H., Hassan, T. H., & El Dief, M. M. (2020). A description of green hotel practices and their role in achieving sustainable development. *Sustainability*, Vol. 12, br. 22, 9624. <https://doi.org/10.3390/su12229624>,
- Acampora, A., Preziosi, M., Lucchetti, M. C., & Merli, R. (2022). The role of hotel environmental communication and guests' environmental concern in determining guests' behavioral intentions. *Sustainability*, Vol. 14, br. 18, 11638. <https://doi.org/10.3390/su141811638>
- Alhudaithi, M., Arregui, F. J., & Cobacho, R. (2022). Proposal of a water consumption efficiency indicator for the hotel sector. *Water*, Vol. 14, br. 23, 3828. <https://doi.org/10.3390/w14233828>
- Bello, R., Kassim, O., & Bello, S. O. (2023). Greener Is Not Always Pricier: Ecolabeling and Price Premium in the Tourism Industry. Available at SSRN 4317178., <https://doi.org/10.1596/1813-9450-10552>
- Brundtland Report 1987- Our Common Future, dostupno na <https://www.brundtland.co.za/other-publication/brundtland-report-1987-our-common-future/> , pristupljeno 20.6.2024. godine
- Checking In to a Greener Future: Renewable Energy in Hotels, dostupno na <https://rategain.com/blog/renewable-energy-in-hotels/>, pristupljeno 18.10.2024. godine
- Dibene-Arriola, L. M., Carrillo-González, F. M., Quijas, S., & Rodríguez-Urbe, M. C. (2021). Energy efficiency indicators for hotel buildings. *Sustainability*, Vol. 13, br. 4, 1754. <https://doi.org/10.3390/su13041754>
- Effective Ways Hotels Can Reduce Energy Costs, dostupno na <https://electricityrates.com/how-to-compare/energy-choice-blog/ways-hotels-can-reduce-energy-costs/>, pristupljeno 20.10.2024. godine
- Energy Star Report (2007) 12. Facility Type: Hotels and Motels, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.energystar.gov/sites/default/files/buildings/tools/EPA_BUM_CH12_HotelsMotels.pdf, (19.9.2024.)
- Environmentally Friendly Hotels, dostupno na <http://www.environmentallyfriendlyhotels.com/> , pristupljeno 20.5.2024. godine
- Gabarda-Mallorquí, A., Deyá, B., & Tirado, D. (2024). Exploring research on water-saving measures applied to the hotel sector. A critical systematic review. *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 120, 103747. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2024.103747>
- Global Sustainable Tourism Council, dostupno na <https://www.gstcouncil.org/>, pristupljeno 10.11.2024. godine
- Hotel Energy Solutions (2011), Analysis on Energy Use by European Hotels: Online Survey and Desk Research, Hotel Energy Solutions project publications
- Johnson, A., & Gibson, A. (2014). Sustainability in engineering design. Academic Press.
- Klobučar, M. (2024) Razvoj eko hotela u Hrvatskoj, diplomski rad, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija, Sveučilište u Rijeci
- Meler, M., & Ham, M. (2009). Ecotourism in the Republic of Croatia-challenge for the future. *Journal of International Scientific Publications: Ecology & Safety*, Vol. 3, br. 1, 83-97. <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-casopis/153240>
- MINTS (2015), dostupno na <https://mints.gov.hr/vijesti/u-hrvatskoj-trenutno-41-hotel-ima-zeleni-certifikat/9296>, pristupljeno 10.10.2024.

- Nelson, K. M., Partelow, S., Stäbler, M., Graci, S., & Fujitani, M. (2021). Tourist willingness to pay for local green hotel certification. PLOS ONE, Vol16, br. 2: e0245953., <https://doi.org/10.1371/JOURNAL.PONE.0245953>
- OMH (2024), dostupno na <https://www.omh.hr/hr/eko-hoteli-omh-29/29>, pristupljeno 21.10.2024.
- Özkan, N., Sarıışık, M., & Ulema, Ş. (2023). Can eco-friendly hotels affect customer willingness to pay more?. *Anatolia an international journal of tourism and hospitality*, <https://doi.org/10.1080/13032917.2023.2289039>
- Shehawy, Y. M., Agag, G., Alamoudi, H. O., Alharthi, M. D., Brown, A., Labben, T. G., & Abdelmoety, Z. H. (2024). Cross-national differences in consumers' willingness to pay (WTP) more for green hotels. *Journal of Retailing and Consumer Services*, Vol. 77, 103665, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103665>
- Sustainable technologies: How smart hotels reduce environmental impact, dostupno na <https://hospitalityinsights.ehl.edu/sustainable-technologies-smart-hotels>, pristupljeno 30.09.2024. godine
- The Future of Hospitality: 7 Hotels Leading the Sustainability Charge, dostupno na <https://www.infogrid.io/blog/7-sustainable-hotels>, pristupljeno 20.10.2024. godine
- The top green certifications for your eco hotel (global & regional), dostupno na <https://www.cloudbeds.com/articles/eco-friendly-hotel-certifications-overview/>, pristupljeno 11.9.2024. godine
- What Is Zero Waste? — A Guide to Resource Recovery and Conservation, dostupno na <https://www.zerowaste.com/blog/what-is-zero-waste-a-guide-to-resource-recovery-and-conservation/>, pristupljeno 10.09.2024. godine
- World Sustainable Hospitality Alliance, dostupno na <https://sustainablehospitalityalliance.org/> pristupljeno 10.11.2024. godine